

er de politisk talt temmelig lidt, skønt deres tal og betydning dog er vokset saa mægtigt. Borgernes klogeste førere vidste derfor, at vilde man berøve godsejerne deres politiske magt, var stænderne ikke vejen; der var kun een vej: det enevældige kongedømme, at alt regimente i landet afgang alene af Hans Majestæts person. Derfor hævdede de kongen til enevælden; derfor overlod de ham selv skriftlig at udforme den nye forfatning og derfor er det, at denne forfatningslov, kongeloven, er den eneste skrevne lov, der lægger næsten al magt i kongens haand. Med rette saa borgerne dengang som før og senere i Danmarks historie i kongemagten, der var støttet til sit militær, den eneste magtfaktor i landet, der kunde tage det op med godsejerne og hindre godsejrerregimentet, hindre at godsejerne, saa mægtige de var socialt og økonomisk, ogsaa havde den politiske magt. Dette var det højeste politiske maal, borgerne lige til 19. aarh. vovede at tilstræbe; og det kunde kun naas ved enevælden. Man tør ogsaa sige, at den enevældige konge, trods alle svaghedstider, heller aldrig helt glemte denne hemmelige, udtalte artikel i den første kontrakt, hvorved folket havde overgivet ham suveræniteten. Frederik 4. i sin regering og sine regeringsregler, Kristian 7., til hans bevidsthed formørkedes, og særlig Frederik 6. mindedes i gerning, at det bæger, Frederik 3. 18. oktbr. 1660 drak med Hans Nansen, blev drukket ikke paa en aristokratisk stænderforfatning, men paa alle danske statsborgeres lighed under kongen — saavidt den nu til enhver tid lod sig virkeliggøre.

Erik Arup.

J. Wilcke: Christian IV's Møntpolitik 1588—1625. Kbhvn. (Numism. For- ening) 1919.

Arbejder over dansk Mønthistorie er ret sjældne og er navnlig faldne inden for Middelalderens Historie. Kr. Erslevs Artikel om »Roskildes ældste Mønter« var banebrydende paa dette Omraade, som siden navnlig er blevet dyrket af P. Hauberg. Men naar Talen er om Møntpolitiken, der behandler de forskellige Tidens Grundsætninger for Møntfremstillingen, findes der egentlig i dansk Literatur kun een Forløber for den foreliggende Disputats, nemlig Axel Nielsens Doktorafhandling: »Specier, Kroner, Kurant 1671—1726«.

Dr. Wilckes Afhandling udfylder en Del af det Tomrum, som gaar forud herfor, men lader desværre endnu en Lakune paa 45 Aar mellem de to Værker staa ubearbejdet. Den betegner utvivlsomt en Vinding for Literaturen, thi den er et grundigt Arbejde;

navnlig i Beregningen af de mange Tabeller har Forfatteren nedlagt meget Arbejde og en ikke ringe Skarpsindighed. Bogen er desuden velskreven, og Inddelingen af Stoffet er god. Dog maa der gøres en Undtagelse for Indledningens Vedkommende, der behandler Møntvæsenets Udvikling i de større europæiske Lande: Spanien, Portugal, Frankrig, England, Nederlandene, Tyskland og Sverige; den gør Indtrykket af at være hverken hugget eller stukket, giver baade for meget og for lidt. Den er desuden lidet overskuelig; der gøres saaledes ikke Rede for de forskellige Markers Størrelse; Kølnermarken omtales ofte, før den (21) bestemmes; Wienermarken nævnes (30) uden Forklaring. Det vilde sikkert have været formaalstjenligt, om Tabelsystemet ogsaa havde været anvendt her, og om Guldmønterne var blevet udregnet i Gram fint Guld. Bl. a. vilde man saa have kunnet gøre den interessante Iagttagelse, at de vesterlandske Staters Guldmønter nærmer sig meget til hinanden i Vægt. Bemærkes maa det dog m. H. t. Indledningen, at naar den har faaet den nuværende lidet tilfredsstillende Skikkelse, skyldes det stærke Forkortelser i Manuskriptet. De fraskaarne Dele findes trykte som selvstændige Artikler i »Numismatisk Forenings Meddelelser« og indeholder adskilligt af Interesse.

Afhandlingens Hovedparti, der omhandler Danmark, er bygget paa et betydeligt Materiale. Af trykte Kilder har Forfatteren som Hovedpiller kunnet benytte og har omhyggelig udnyttet de kendte Publikationer af Erslev, Secher og Bricka-Fridericia; desværre er det samme ikke Tilfældet med den fjerde trykte Kilde, som stod til hans Raadighed: Laursens Danmark-Norges Traktater. Desuden har Forfatteren bragt en betydelig Høst i Lade fra Rigsarkivets forskellige Fonds, ikke blot fra de iøjnefaldende, som Møntmesterregnskaber, Rentemesterregnskaber og Rentekamrets forskellige Variapakker, men han har ogsaa søgt videre ud, som til de diplomatiske Akter angaaende Forbindelsen med Holland og Sverige, ligesom han systematisk har gennemgaaet de Samlinger, der oplyser Danmarks Forbindelse med Kejserriget samt Gottorparkivet.

Paa sine Steder kan man dog ikke andet end kritisere den Maade, hvorpaa Høsten er foretaget, og det indhøstede Materiale benyttet. Snart drejer det sig om meningsløse Fejlæsninger, som (134): »ohne gewisse confusion und ausregten [!] Schade« for »äussersten Schade«; snart om manglende Forstaaelse, som naar Forf. (45) ikke fatter det plattyske Substantiv »gehelen«, Samstemning. En mærkelig Omtale har den danske Studehandel faaet (16), hvor

der tales om Udførsel over Rødvig i Stevns, der dog hverken i Toldforordninger eller Toldregnskaber fra Kristian 4.s Tid nævnes som Toldsted; Havnen er da ogsaa først anlagt i 19. Aarh. Navnet er aabenbart en Fejllæsning for det laalandske Rødby, der i 16. Aarh. var det almindelige Overfartssted fra Mecklenburg til Danmark, og hvis Regnskaber over Heste- og Øksnetold er bevarede fra 1640-erne. Samme Sted angives hele den danske Studeeksport i 17. Aarh. til op mod 100,000 Stk. aarlig; Fridericia fremsætter det mere nøgterne Tal 37—38,000. Forf. falder (34) i Forbavselse over, at Grev Adolf af Holstein-Schauenburg 1588 lod et Bud faa 1 Ortsdaler i Drikkepenge for hurtig Ekspedition: »Saa meget hastede Sagen!« Men er en kvart Daler virkelig saa mistænkeligt høje Drikkepenge for en Rejse fra Weserfloden til Altona? Alleerede disse Eksempler, hvortil kommer hele Citeringsmaaden — afdøde J. A. Fridericia maa naturligvis finde sig i overalt at faa sit Navn stavet som den jyske Købstad — viser, selv om det vilde være urimeligt at hænge sig i de her anførte Enkeltheder, at det ikke alene drejer sig om et videnskabeligt Førstearbejde af Forfatteren, men at han overhovedet ikke har indlevet sig i den Periode, hvis Møntvæsen han skildrer, at det skorter ham i nogen Grad paa den almindelige historiske Viden, som er nødvendig, for at man kan være helt hjemme paa et saa specielt Omraade som Møntpolitikens.

Grundtanken i Dr. Wilckes Disputats er følgende: I Slutn. af 16. Aarh. indtræder der en almindelig Møntforværrelse i Tyskland, fordi Møntregalet er en saa væsentlig Indtægt for de smaa Fyrstehoffer; den kulminerer i »Kipper und Wipper«-Tidens Skillemønt; det os mest nærliggende Eksempel er Greverne af Holstein-Schauenburg. Sverige undgaar indtil 1604 at komme ind paa dette Skraaplan; ogsaa Danmark bukker først ved samme Tid under for Fristelsen, men først i 1618 er det gaaet op for det brede Folk, hvor daarlig den danske Mark er. Kongen og Landet har i denne Tid haft fremmede Dalere i tilstrækkelig Mængde, de ommøntes imidlertid til ringere Sorter, og Udbyttet deraf bruges til Slotsbygninger. I 1618 kan man ikke naa videre med at forringe Skillingen, saa følger da i dens Sted Kronen, hvis egentlige Sølvindhold med Kunst holdes hemmelig. Den er i Virkeligheden kun en Skillemønt. Til at udmønte den har Kristian 4. en Million af Elfsborg Løsen. Som »en Draabe i Havet« slaas til Gengæld samtidigt 8000 gode Dalere pr. Aar.

Dette Resultat giver Forf. Anledning til haarde moralske Domme. Ligesom han (133) udtaler sig spydigt om den neder-

sachsiske Kreds' Fyrster 1616, og (87) ved Omtalen af Hertug Johan Adolf af Gottorp 1605 »ikke véd, hvad man mest skal beundre: Frækheden eller Hykleriet«, saaledes vender han sit groveste Skyts mod Kristian 4. selv. Allerede før 1618 bebrejder han ham »et ikke ringe Hykleri« (130), og taler om det »beskæmmende« ved, at den fine Mark fra 1604 ikke har den Sølvholdighed, som den »efter hele Læren« skulde rumme (71). Særlig galt bliver det imidlertid med Kronemønten af 1618. Dens Underhaltighed forklares ud fra en Underkendelse af Kongens moralske Karakter, hvorfor Fridericia og Yngvar Nielsen anføres som Støtte (142), og ydermere dadles den Hemmelighedsfuldhed, hvormed han søger at skjule Møntens sande Indhold, thi Aabenhed vilde have »røbet hele Sammenhængen« (159 og 167). Ansvarer hviler paa Kongens Person alene, Rigsraadets Delagtighed i Beslutningen »bevivles« (139).

Dette Hovedresultat er virkelig betydningsfuldt, da det — forudsat, at det er rigtigt — bliver et ikke uvæsentlig Bidrag til Kongens Bedømmelse og herigennem faar Interesse for den almindelige Historie.

Hertil er nu først at bemærke, at Møntforværrelsen i Tyskland i 16. Aarh. har en anden Hovedårsag end de smaa Hoffer. Samtidig med Møntloven 1559 var Udnyttelsen af de lokale Bjergværker kulmineret, Landet selv frembragte ikke tilstrækkeligt ædelt Metal, og Markedsprisen paa Sølv overgik, hvad Møntherren havde Ret til at faa ud deraf i Stormønt. Man maatte følgelig slaa sig paa at udmønte Smaamønt. Men ved større Vareindkøb var Stormønten nødvendig, man maatte følgelig købe spanske Penge og ommønte dem til Stormønt, der p. G. a. Handelsbalancen stadig strømmede til Udlandet (Italien, Nederlandene, England o. s. v.). Følgen blev en stadig stigende Nødvendighed for Øvrighederne til at tage Tabet igen ved uslere og uslere Skillemønt, som Folket ikke kunde afvise p. G. a. den stigende Pungenød. Heraf »Kipper- und Wipper-Tiden¹.

Hvad Hertug Johan Adolf angaar, anfører Forf. i Virkeligheden intet Bevis paa hans »mala fides«; ingen Anordning mellem ham og hans Møntmester citeres. Forøvrigt tager han (109) til Dels Angrebet paa ham tilbage, da han viser, at Hertugen senere modarbejder den slette Skillemønt, og til Forklaring herfor har han kun, at det er »tænkeligt, at Følgerne af den tidligere uheldige Virksomhed har givet ham bedre Indsigt.«

¹ Ritter: Deutsche Geschichte II, 461.

Den fulde Forklaring for Datidens daarlige Mønt faas dog først ved at spørge om, hvorledes denne Tid saa paa Møntregalet. Her har vi i Virkeligheden en »Lære«, men en anden end den, som Dr. Wilcke omtaler (71).

Af Statsretslærerne siger den protestantiske og monarkiske Arnisæus 1610¹: »Tantum enim valet nummus, quantum Majestas ipsum valere jubet, quippe quæ efficere posset, ut etiam papyraceus vel coriaceus (Læder) nummus in eodem haberetur precio quo aureus.« Og han tilføjer: »Non dependet igitur ex ipso metallo ejus pretium, sed ex dispositione Reipublicæ«. Den reformerte og republikanske Arumæus² erklærer 6 Aar senere: »Nummi essentia non aliunde quam ab Imperatoris auctoritate et arbitrio pendet. Lex tamen rationem non excludit. Ita nummus præter auctoritatem Principis materiæ bonitatem requirit.« Med Rette forklarer Prof. Axel Nielsen³ Datidens Opfattelse saaledes, at de ædle Metaller vel havde en naturlig Værdi, men at denne først blev fuldkommen, naar Øvrigheden satte en ny Værdi paa den. Da Pengene var skabte af Staten, kom Handelen til at høre under Politiken, ikke under Økonomien. Schmoller peger jo ogsaa paa, at Landsmønten var den Institution, som ved Siden af Landsfinanserne kraftigst bidrog til at afslutte den Ring, der forbandt Territoriet til et økonomisk Legeme⁴.

Hvad nu angaar Fyrsternes utilbørlige Fortjeneste paa dette Regale, er det dog værdt at lægge Mærke til, at medens Karl 9. af Sverige 1604 tjente 58 pCt. paa sin Udmøntning (hans Mønt indeholdt 16,2 Gram fint Sølv i Stedet for 25,5), var Kristian 4.s samtidige Fortjeneste kun 18 pCt. (den fine Mark, som gjaldt en kvart Daler, var 5,47 Gram i Stedet for 6,5). Paa Kronemønten 1618 regnedes først med en Avance paa 11 pCt., hvortil kom en Slagskat paa 6 pCt. og en Opgæld paa 5 pCt., ialt 22 pCt., altsaa atter en nogenlunde moderat Fortjeneste. De 8000 Dalere aarligt er forøvrigt heller ikke nogen »Draabe i Havet«. 1618—19 blev det 16,000 mod de 48,000, som sloges til Kroner, altsaa et Forhold af 1—3. Det er muligt, at Prof. Axel Nielsen har Ret i, at de var beregnede til Kiel-Omslaget, men ved disse store Sølvmonter kan man heller ikke lade være med at tænke paa den Motivering, som Wallenstein noget senere gav for aarligt at præge 12,000 Dukater i sit bøhmiske Fyrstendømme: »Selv om jeg skal lide Skade deraf,

¹ De jure Majestatis, lib. II, cap. 7.

² De jure publ. i Disc. acad. I, 881.

³ Den tyske Kameralvidensk. 115 f.

⁴ Umrisset u. Untersuchungen (1898) 28.

vil jeg ikke lade mig føre derfra; jeg gør det ikke for Nyttens, men for Reputationens Skyld.«¹

Men nu Hemmelighedsfuldheden ved Kronemønten? Navnet »Krone« peger mod Vesteuropa og tyder særlig paa en Tilnærmelse til Nederlandene, med hvem Forbindelsen i disse Aar var saa kraftig. Efterser man de samtidige Møntmesterinstrukser hernede, finder man t. Eks., at det 1619 paalægges Møntmesteren Johan Gerritszon i Haag²: »Førnævnte Møntmester skal være bunden til paa Anfordring af General-Mestrene at give dem al tilbørlig Underretning, paa hvad de vil spørge ham om angaaende Møntordnanserne, holdende det iøvrigt sekret, saaledes som det sømmer sig« (houdende't selve secret als nae behooren). Hemmelighedsfuldheden var altsaa et almindeligt Træk i Datiden og skyldtes ikke Kristian 4.s daarlige Samvittighed; den var rettet mod Falskmøntnere, som vilde eftergøre Mønten selv med samme Lødighed, hvorfor det paabydes Møntmestrene i Danmark 5. April 1618, at »de dennom det icke bør at vide, ei aabenbare«. Kongen vilde ikke skjule noget for sine Undersaatter, men han vægrede sig ved at dele Fortjenesten ved Udmøntningen med uvedkommende. Møntanordningen var heller ikke mere hemmelig, end at den omtaltes 12. Juli i det aabne Brev (Wilcke 156) og indførtes i Sjællandske Registre, hvorom man kan overbevise sig gennem den trykte Udgave »Kancelliets Brevbøger«. Der er ikke Spor af Grund til at antage, at Rigsraadet skulde være bleven holdt uden for Sagen, og at »Ansvaret« skulde hvile paa Kongen.

Men hvad er nu endelig Grunden til den nye Kronemønts Indførelse? Først og fremmest maa der vel peges paa den Træthed, som kan have grebet Kristian 4. ved at følge det tyske Møntvæsen, der var kommet ud i et saadant Uføre gennem sin Skille-mønt. Men der er fastere Holdepunkter end Formodninger. Det var i de Dage, det ostindiske Kompagni stiftedes i Danmark efter hollandsk Mønster. I den nederlandske Traktat med Ceylon 1612 hedder det: »Non Monetæ genus nisi reales afferet«³, d. v. s. Kronemønten var indarbejdet i Østen og maatte benyttes af enhver, som vilde handle herude. I den oprindelige Traktat 1618 mellem Danmark og Kejseren af Ceylon, der dog ikke ratificeredes, bestemmes det i § 19, at Penge og Møntsorter skal være afgiftsfri, men af ikke-møntet Sølv skal der toldes⁴. I den virkelig afsluttede Traktat 1620 mellem Ove Gedde og Kongen af Tanjore hedder det i § 8:

¹ Hans Schulz: Wallenstein 81.

² Placcaten van Holland ende West-Vriesland (1644) 120.

³ Rigsarkivet: Holland A 1600—22.

⁴ L. Laursen: Danm.—Ngs Traktater III, 333.

»Sollen die Dänischen allezeit muegen negotiiren in alle unsere länder mit seiner Leibde von Dänmark müntze, genant Coronas Danicas von silber . . ., und dass jeder Corona soll gelten vierzehen oder funfzehen Fanous von goldt nach seiner würde«¹. Det var netop Sagen: man vilde i alle europæiske Lande have Guld fra Østen, saaledes som man ser t. Eks. i Belgien 1618 og Frankrig 1602. Kristian 4. laante til Privatmænd Penge »udi den ostindianske Handel at indlægge«, andre Penge forstrakte han til selve Kompagniet, det samlede Beløb var mindst 37,451 Rdlr.², og da Flaaden sejlede af, havde Ove Gedde 31,500 Rdlr. i Penge med, altsaa over 20,000 af de nye Kroner³. Saaledes forstaar man, at Kronerne kunde faa Ben at gaa paa. Der er ingen Anledning til med Forf. at antage, at de danske Bønder skulde have maattet bløde for at indveksle den nye Mønt til Skattebetaling. Gennemgaaende betalte de ikke Pengeskatter, og imellem Kalmarkrigen og 1620 var det kun enkelte Gange, 24. Juni 1617 og 4. Juli 1618, at der paalagdes en Afgift til Befæstninger (hver ti jordegne Bønder 20 enkede Daler, og hver ti Fæstebønder ti Daler)⁴. Heller ikke er der Anledning til som Forf. at tænke med Vemod paa de Slotsbygninger, som har rejst sig for Kristian 4.s Udbytte af Kroneudmøntningen, bl. a. af den Grund, at hans Slotsbygninger væsentlig henhører til Tiden før 1611, ikke til Perioden mellem Kalmar- og Kejserkrigen. Der kunde overhovedet nu være Grund til at sige Stop til al den Følelsesudfoldelse over Slotsbyggeriet i Kristian 4.s Dage. Ikke alle var de heller i sin Tid enige med den Forf., som skrev: »Ingen kan beundre de herlige Mindesmærker, uden tillige at tænke paa de Suk og de Klager, der er opstegne fra Hundreder af trældende Landets Børn«⁵ . . . Endelig maa det, som Prof. Axel Nielsen siger i sin Anmeldelse af Disputatsen⁶, erindres, at eet er den Værdi, som Regeringen satte for sin Mønt, og noget andet den virkelige Værdi, hvorfor den circulerede, og at det havde været nok saa interessant, om Forf. havde belyst dette sidste Spørgsmaal noget nærmere⁷.

Thi naturligvis var ikke Kronemønten indført alene med den

¹ Laursen III, 363.

² Se en Liste over Debitorerne i Indk. Breve t. danske Kanc. 1619—23.

³ Laursen III, 324.

⁴ Secher: Forordn. og Recesser III, 501 og 546.

⁵ Danm. Riges Historie IV, 113.

⁶ Nationaløk. Tidsskr. 1919 S. 534 ff.

⁷ Uden Betydning er det heller ikke, at Regeringen samtidig med Møntens Forværrelse søgte at holde Tjenestefolkenes Løn nede paa det samme Niveau ved Forordn. 23. Juni 1608 og 16. Nvb. 1619 (Secher III, 247 og 592).

østindiske Handel for Øje. Men helt uden Interesse er det heller ikke, at ligesom dens Opstaaen var forbundet dermed, kom det samme til at gælde om dens Ophør 1625, da vor Deltagelse i Trediveaarskrigen fik det østindiske Kompagni til at sygne hen. De Bemærkninger, jeg har knyttet til Dr. Wilckes fortjenstfulde Arbejde, er anlagte fra en Historikers Synspunkt og har haft til Opgave at vise, dels Datidens Syn paa Rettigheden til Møntudprägning, dels de virkelige Forhold ved Kronemøntens Udstedelse. Det forekommer mig, at hans Hovedresultat, den stærke Fordømmelse af Kristian 4.s Holdning i Møntspørgsmaalene, skyder langt over Maalet, og der er maaske saa meget mere Grund til at holde fast herved, som den Vurdering af Kongens Personlighed, man møder i vor Tid, ved sin Reaktion mod tidligere Tidens Løbhudling synes at være kommet noget for langt til den anden Side.

Knud Fabricius.

Aage Friis: Bernstorff'erne og Danmark II. Kbhvn. (Gyldendal). 1920.

Andet Bind af Aage Friis's stort anlagte Værk: Bernstorff'erne og Danmark, omhandlende Johan Hartvig Ernst Bernstorffs Statsmandsgerning som Medlem af Kong Frederik 5.s Konseil, er en af de mest fængslende historiske Bøger, som i adskillige Aar er udkommet herhjemme. Skønt det paagældende Tidsrum allerede flere Gange har tiltrukket betydelige Forskere — først og fremmest Edv. Holm og Peter Vedel — er det lykkedes Forfatteren ikke alene at give et levende og skarpttegnede Billede af en særpræget Personlighed, hvis Gerning har sat dybe Spor i vort Lands Historie, men ogsaa at fremstille en Type, som repræsenterer et Trin i den almindelige kulturelle Udvikling: Enevoldstidens aristokratiske Fyrstetjener. Aage Friis's Arbejde er mindre anlagt som en Skildring af Danmarks Historie i de Aar, J. H. E. Bernstorff øvede sin Statsmandsgerning, end den søger at bestemme hans Indsats i vort Lands Udvikling, vurdere Betydningen af hans Arbejde og prøve det paa Baggrund af hans samtidiges Virksomhed. Resultatet har bekræftet Dommen over ham som en af de smukkeste Skikkelser i 18. Aarh.s Danmark, utvivlsomt begrænset i sin sociale og politiske Opfattelse, men i Besiddelse af sin Tids højeste Dannelse, med Respekt for Viden og Begejstring for Kunst, med Ansvarsbevidsthed overfor den Fyrste, han valgte at tjene, og det Land og Folk, hvis Interesser han paatog sig at varetage, alvorlig og oprigtig i sin Guds frygt og i Liv og Gerning i fuld Overensstemmelse med de